

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชน ก่อนและหลังการมีเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในชุมชน ศึกษาผลกระทบของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารต่อระดับบุคคลและระดับสังคม และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน จากกรณีศึกษากลุ่มอาชีพ หมู่บ้านสามขา จังหวัดลำปาง โดยผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative method)

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) แบบเจาะลึก (in-depth interview) และการวิเคราะห์เอกสาร (documentary analysis) โดยผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยตนเอง ตั้งแต่วันที่ 17 กรกฎาคม 2547 ถึง วันที่ 21 กรกฎาคม 2548 รวมเวลาในการเก็บข้อมูล 1 ปี 4 วัน โดยเข้าไปศึกษาและเก็บข้อมูล 3 ช่วง คือ ช่วงแรกไปศึกษาข้อมูลเบื้องต้นในส่วนข้อมูลด้านเอกสารและสภาพทั่วไปโดยรวมของกรณีศึกษา ด้วยการศึกษเอกสารและการลงพื้นที่ก่อนเก็บข้อมูลในภาคสนาม (ในเดือนตุลาคม 2546 – มกราคม 2547) ในช่วงที่ 2 เป็นการลงพื้นที่เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับกรณีศึกษา โดยมีการบันทึกข้อมูลจากการลงพื้นที่ด้วยการสังเกต การพูดคุย การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆกับชุมชน เพื่อให้เห็นภาพรวมและเกิดประเด็นในการเก็บข้อมูลให้ครอบคลุมมากขึ้น และช่วงที่ 3 เป็นการเข้าไปสังเกตและสัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเจาะลึกในประเด็นศึกษาแต่ละวัตถุประสงค์ และเพื่อเป็นการตรวจสอบความตรงของข้อมูลที่ได้

การศึกษาก่อนลงภาคสนาม

การศึกษาก่อนลงภาคสนามเป็นขั้นตอนสำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะเป็นวิธีการที่จะทำให้ผู้วิจัยสามารถมองปัญหาได้อย่างชัดเจน ตลอดจนการตัดสินใจคัดเลือกสนามที่เหมาะสมกับประเด็นที่จะศึกษา ตามขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Document Research)

ผู้วิจัยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารกับการพัฒนาชุมชน เพื่อกำหนดกรอบการศึกษา การสังเกตและแนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์อย่างกว้างๆ

2. การเลือกกรณีศึกษา

ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ให้สอดคล้องกับเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนชนบท โดยการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ผู้วิจัยคัดเลือกกรณีศึกษาจากการศึกษาแนวคิดการพัฒนาคนและชุมชนโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารของภาครัฐและเอกชน

ผู้วิจัยได้ปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาและได้รับคำแนะนำให้เลือกศึกษากรณีศึกษาชุมชนชนบทแห่งใดที่มีการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

การเตรียมตัวในภาคสนาม

การลงพื้นที่ภาคสนามจำเป็นต้องมีการสร้างความสัมพันธ์ (Rapport) กับกรณีศึกษาและกลุ่มผู้ให้ข้อมูล เพื่อสร้างความคุ้นเคยและความเชื่อใจในตัวผู้วิจัยให้เกิดขึ้นกับชุมชน โดยผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เพื่อศึกษาพฤติกรรม กระบวนการและปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มศึกษาในด้านการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร และการประกอบกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตของชุมชน ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับชุมชน ดังนี้

กรณีศึกษาชุมชนสามขา จังหวัดลำปาง

เนื่องจากชุมชนบ้านสามขา จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนเข้มแข็งที่ได้รับการกล่าวถึงจนเป็นที่รู้จัก ทำให้มีผู้สนใจเข้ามาติดต่อ ขอศึกษาดูงานในชุมชนเป็นจำนวนมาก ดังนั้น การลงพื้นที่ของชุมชนในครั้งแรกๆ นั้น ผู้วิจัยได้ติดต่อประสานงานกับผู้นำชุมชน และได้รับการต้อนรับอย่างดี

กลุ่มที่ 1 ผู้นำชุมชน

ผู้วิจัยมีการเข้าร่วมการประชุมของชุมชนและได้รู้จักกับผู้นำชุมชนหลายท่าน ซึ่งเมื่อพบว่าผู้วิจัยต้องการมาทำการศึกษาในชุมชนก็ได้รับคำแนะนำและการต้อนรับเป็นอย่างดี อีกทั้งยังช่วยเหลือในการให้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและงานวิจัยท้องถิ่นของชุมชนให้ผู้วิจัยได้เป็นข้อมูลในการศึกษา

“คืนนี้เขามีกการประชุมกัน ไปพร้อมจ่าชัยเลย จ่าชัยกำลังจะไป มีหัวหน้าหลายคน ไปดูใหม่เผื่อได้อะไรดีๆ มาเป็นข้อศึกษาได้”

(ศรีนวล วงศ์ตระกูล: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พฤศจิกายน 2547)

“อันนี้เป็นงานวิจัยที่ชาวบ้านร่วมกันทำ เป็นของสกว. ลองอ่านดูสิ เซฟไปเลยก็ได้ เผื่อว่ามีประโยชน์”

(ชัย วงศ์ตระกูล: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พฤศจิกายน 2547)

“พรุ่งนี้จะมีปูนซีเมนต์มา กคน.มา เนคเทคมากันเยอะเลย เราจะมีการประชุมกันและประเมินผลของชุมชนว่าโครงการต่างๆ ไปถึงไหน มีอุปสรรคปัญหาอะไรบ้าง อาจได้มุมมองหลายๆ อย่างนะ เด็กๆ ก็จะมีการรายงานกิจกรรมของเด็กๆ ด้วย อย่างที่เห็นที่บ้านนะ ดุลย์กำลังติดต่อเทปอยู่ จะได้ดูกันว่าออกมาเป็นยังไง”

(ศรีนวล วงศ์ตระกูล: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พฤศจิกายน 2547)

กลุ่มที่ 2 ชาวบ้าน

ผู้วิจัยได้มีการพูดคุยกับชาวบ้านในชุมชนในเรื่องทั่วไปพร้อมกับการสังเกตสภาพของชุมชนไปด้วย และได้มีการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในการสร้างสัมพันธภาพที่ดี เช่น การเกี่ยวข้าว งานอุปสมบทและงานลอยกระทง เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านให้การต้อนรับและคำแนะนำจากชาวบ้านในเรื่องต่างๆ ของชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและผู้วิจัยเป็นไปในทางที่ดี

“เดี๋ยวพรุ่งนี้ไปเกี่ยวข้าวด้วยกันไหม เดี่ยวมารับที่บ้านครูนวลแล้วไปพร้อมกัน ประมาณ 9 โมงนะ”

(คำ อินทร์มาบ้น: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พฤศจิกายน 2547)

“คืนนี้เขามีนางบวชลูกชายพ่อหลวงที่บ้านพ่อหลวง ไปดูใหม่ มีดนตรี มีจุดโคมด้วย เคยเห็นรีเปล่า จะได้รู้จักพ่อหลวงด้วยนะ”

(เดือนฉาย วรรณสูงศักดิ์: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พุศจิกายน 2547)

กลุ่มที่ 3 กลุ่มอาชีพ

กลุ่มอาชีพเป็นกลุ่มสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงค่อยๆ สร้างความคุ้นเคยโดยการพูดคุย สอบถาม และขอเข้าไปทดลองทำเป็นลูกมือในแต่ละกลุ่มอาชีพ ซึ่งได้รับการต้อนรับและให้ข้อมูลเป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาชีพและผู้วิจัยเป็นไปในทางที่ดีมาก

“เข้ามาเลย ลองชิมดู อร่อยนะ ตอนนี้นำกำลังคัดกล้วยอยู่ไปช่วยกันมัย ดูเป็นรีเปล่า เราใช้กล้วยดิบนะเอาแบบแก่ๆ มันต้องเขียวและไม่มีเหลี่ยม ลองดู”

(จันทร์ดี วงศ์จินา: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พุศจิกายน 2547)

“อยู่ถึงวันไหน พักที่บ้านครูนวลไซ่มัย เดี่ยวพรุ่งนี้พี่มารับ จะเอาไปเป็นลูกมือม้วยกล้วยที่อบแล้วหน่อย”

(วรารัตน์ อินทร์มาปิ่น: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พุศจิกายน 2547)

กลุ่มที่ 4 เด็กและเยาวชน

กลุ่มเด็กและเยาวชนจะเป็นกลุ่มที่เข้าไปสร้างความสัมพันธ์ได้ง่ายที่สุด เพราะเด็กและเยาวชนมีความกระตือรือร้นอยากรู้จักผู้มาใหม่อยู่แล้ว อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นไกด์นำเที่ยวหมู่บ้านตั้งแต่วัดสามขา สวนป่าสมุนไพร จนอ่างเก็บน้ำบนเขา

“พี่ชื่ออะไร...มาพักกี่วัน อยู่ที่บ้านครูศรีนวลหรือ”

(เด็กและเยาวชน: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พุศจิกายน 2547)

“เคยเห็นสวนสมุนไพรรียัง อยู่หลังโรงเรียนนี่เองละ เดี่ยวพาไป ... เดินทะเลข้างหลังโรงเรียนไปเลย ไม่ต้องอ้อมหรอก”

(เด็กและเยาวชน: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, พุศจิกายน 2547)

“น้ำในอ่างป็นี่แห้งหมดแล้วพี่ ลอยกระทงไม่ได้หรอก ต้องลอยออนไลน์พี่เห็นรึยัง เดียว
 เข้าให้ พี่จะได้ลอยกระทง บ้านเราเวลาลอยก็เอาผักอย่างกะหล่ำปลีมาผ่าครึ่ง เอาไปลอย
 เป็นกระทงได้เหมือนกัน ตอนเย็นๆ ในหมู่บ้านไม่มีงานหรอก เค้าจะจัดเป็นขบวนไป
 ร่วมกับในเมือง”

(เด็กและเยาวชน: วันลอยกระทง, พฤศจิกายน 2547)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ในเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมการเรียนรู้
 ของชุมชนกับอิทธิพลเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัยเข้าสู่
 สนามแบบเปิดเผยตัว (overt) ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม
 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการและแบบเจาะลึก รวมถึงการวิเคราะห์เอกสาร ใช้อุปกรณ์ในการ
 เก็บรวบรวมข้อมูล คือ สมุดบันทึก เทปบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป

1. การสังเกต (observation) ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยกำหนด
 กรอบในการสังเกตของ Loftland (1971 : อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช) ซึ่งจัดเรียงลำดับใน
 การศึกษาใหม่ เป็น
 - 1.1 ฉากและบุคคล (setting) ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการสังเกตทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในสนาม
 เรื่องของบริษัทต่างๆที่เกี่ยวข้อง เช่น สภาพทั่วไปของโรงเรียน ชุมชน สถานที่ที่ใช้ใน
 การจัดกิจกรรมของโรงเรียนทั้งในและนอกห้องเรียน ไปจนถึงนอกสถานที่ (เป็นการ
 เก็บข้อมูลด้านบรรยากาศ)
 - 1.2 พฤติกรรม (acts) ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมการสอนของครูและนักเรียน จากการมี
 ปฏิสัมพันธ์ในการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งในเรื่องการสอน และการทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน
 โดยสังเกตการใช้คำถาม การฟัง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ระหว่างผู้เรียนกับ
 ผู้เรียน การแสดงออกของนักเรียน
 - 1.3 แบบแผนพฤติกรรม (activities) ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนในการเรียนรู้ การ
 ทำกิจกรรม ศึกษาบทบาทและพฤติกรรม และการสอนของครูทั้งในชั้นเรียนและนอก
 ชั้นเรียน โดยพยายามสังเกตจากการกระทำของหลายๆคน ไปจนถึงสังเกต
 ความสัมพันธ์ในการทำกิจกรรมของแต่ละคน ในแต่ละบทบาท รวมถึงพฤติกรรมของ

ชาวชุมชนที่น่าจะมีบทบาทหรือมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ และการพัฒนาสุขภาพทางจิตวิญญาณของนักเรียน

- 1.4 ความสัมพันธ์(relation) ผู้วิจัยสังเกตความสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆที่น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องการศึกษาวิจัย อันได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับครู นักเรียนกับนักเรียน ครูกับครู นักเรียนกับชุมชน ครูกับชุมชน ในทุกกิจกรรมที่ไปศึกษา ไปจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มศึกษา กับผู้วิจัย ในการให้ความช่วยเหลือในการทำวิจัย
 - 1.5 การมีส่วนร่วม(relationship) ผู้วิจัยสังเกตการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตัวของเพื่อนครู และชาวชุมชน เพื่อการเป็นแบบอย่างและสร้างบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในโรงเรียน และสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนในการปฏิบัติตามแนวทางที่โรงเรียนกำหนด
 - 1.6 ความหมาย(meaning) ผู้วิจัยพยายามสังเกตว่า การประพฤติปฏิบัติ หรือพฤติกรรมที่กลุ่มศึกษาแสดงออกมามีความหมายอย่างไร จากคำพูดที่แสดงออกของกลุ่มข้อมูล
2. การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยเน้นการพูดคุยแบบธรรมชาติเป็นกันเองกับบุคคลหลายกลุ่ม และมีสถานภาพต่างกัน เพื่อไม่ให้ผู้ให้ข้อมูลรู้สึกเกร็ง และเกิดความเชื่อใจ ยอมเปิดเผยข้อมูล โดยสัมภาษณ์ตามแนวความคิดที่ตั้งไว้อย่างกว้างๆ ซึ่งเป็นการใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview) ที่มีลักษณะสำคัญ ดังนี้
- เป็นการสัมภาษณ์แบบเปิดกว้าง ไม่จำกัดคำตอบของผู้ให้ข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลสามารถตอบได้อย่างอิสระที่จะอธิบายแนวความคิดของตนอย่างเป็นธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key Informant)
 - เป็นการสัมภาษณ์แบบมีจุดสนใจเฉพาะหรือเจาะลึก (In-depth Interview) เพื่อค้นหาข้อมูลที่ผู้วิจัยมีความสนใจและต้องการศึกษาเป็นกรณีพิเศษ ด้วยการพยายามใช้คำถามและตั้งบทสนทนาเพื่อให้ได้คำตอบและรายละเอียดตามประเด็นที่สนใจให้มากที่สุด
 - เป็นการสัมภาษณ์เพื่อให้ทราบความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลที่อยู่ในสนามที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นลักษณะหนึ่งของการสัมภาษณ์ที่พยายามดึงข้อมูลจริงจากผู้ให้ข้อมูลด้วยการตะล่อมกล่อมเกลา (Probe)

ผู้นำชุมชนเป็นกลุ่มแรกที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสสร้างความคุ้นเคย และได้เป็นบุคคลที่ผู้วิจัยสนิทสนมมากที่สุด เพราะผู้นำชุมชนทำหน้าที่ติดต่อประสานงานและดูแลต้อนรับ เมื่อมีบุคคลภายนอกเข้ามาในชุมชน ดังนั้นก่อนการเข้าไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนผู้นำชุมชนให้ความเมตตาอธิบายข้อมูลต่างๆ ให้แก่ผู้วิจัย ทั้งผู้วิจัยและผู้นำชุมชนจะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ช่วยเหลือกันอยู่เสมอ และการที่ผู้วิจัยได้พักที่บ้านของผู้นำชุมชน ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นวิถีการทำงานและวิถีชีวิตของผู้นำชุมชน

"พักที่บ้านคุณนี่แหละ สะดวกที่สุดแล้วจะได้เห็นด้วยว่าชาวบ้านเขาทำอะไรกันบ้าง กิจกรรมมีอะไรบ้าง เพราะบางทีก็มาคุยกันที่บ้านนี่แหละ"

"มีคนลงมาทำวิจัยเยอะนะ ก็มาพักกันที่นี้แหละ เราก็ให้ข้อมูลเท่าที่พอจะให้ได้ มีอะไรอยากรู้อะไรก็ตามมาเลย ไม่ต้องเกรงใจ"

"วันนี้เดี๋ยวจะให้เดือนพาไปเที่ยวรอบๆ ในหมู่บ้าน จะรู้จักคนเยอะ พูดคุย ถ้ามั่วได้เลยนะ อยากรู้ข้อมูลอะไร จะให้พาไปรู้จักกันหน่อยด้วย ค่าทำกัถ้วยบอง ใจจะได้สนิทกัน"

(ผู้นำชุมชน: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, 2547)

การสัมภาษณ์กลุ่มอาชีพ ผู้วิจัยได้รับการแนะนำจากผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ทำให้ได้รับการต้อนรับและให้ข้อมูลเป็นอย่างดี โดยที่กลุ่มอาชีพพร้อมที่จะแสดงความคิดเห็นและถ่ายทอดความรู้ให้โดยไม่ปิดบัง

"ที่เริ่มจากการอ่านหนังสือเจอ ตอนนั้นบ้านเรามีธนาคารสมอง เราก็เอาความคิดนี้แหละไปกู้เงินเขามาทำ แล้วก็ไปขอเรียนกับอาจารย์ที่เราอ่านหนังสือเจอนั้นแหละ ก็มาเริ่มทำที่หมู่บ้านเรา ให้คนในหมู่บ้านมีงานทำ ให้เด็กมีขนมที่เป็นประโยชน์กิน"

(กลุ่มอาชีพแปรรูปกล้วย: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, 2547)

"ก็ไปจำๆ เขามาแล้วเราก็มาลองทำดู ทำติดตรงไหนก็ไปถาม ของบ้านเราแค่แกะเฉยๆ ก็เป็นตัวเกลี้ยงๆ ลายไม้อย่างนั้นแหละ ไปหยิบดูได้ พอมีคนมาซื้อไปเขาก็ไปหาสีให้มัน สวยขึ้น"

(กลุ่มอาชีพแกะสลัก: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, 2547)

"ฉันก็ทำของฉันอย่างนี้มานานแล้ว พอได้รับคำแนะนำว่าให้ลองไปใช้ศูนย์คอมพิวเตอร์ ที่โรงเรียนดู โห...ฉันกลัวมา แต่ลูกก็ช่วยสอน ช่วยพาไป ตอนนี่เลยใช้เป็น ทำได้เหมือนกัน ข้อมูลอาหารหมู เช็คราคาได้หมด เดี่ยวจะไปทำให้ดู"

(กลุ่มอาชีพปลูกสัตว์: สังเกตแบบมีส่วนร่วม, 2547)

3. การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาเอกสารที่มีข้อมูลเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โครงการนำร่องของภาครัฐ งานวิจัยท้องถิ่นของชุมชน ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชน แล้วนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ ตรวจสอบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลประกอบที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต

การจัดกระทำข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลมาลดทอนข้อมูล ตรวจสอบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งทั้งสามกระบวนการนี้จะทำควบคู่ไปกับกระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูล แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้จากกระบวนการทั้งสามนี้มานำเสนอโดยการเขียนรายงานการวิจัย

1. การลดทอนข้อมูล (data reduction)

ผู้วิจัยอ่านทบทวนข้อมูลที่ได้จากการเก็บบันทึกภาคสนาม (full field note) เพื่อเลือกข้อมูลที่สำคัญและน่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาจากข้อมูลที่เก็บได้ ลงหัวข้อเรื่อง (categories) แล้วจัดแยกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ (files) เพื่อให้สะดวกต่อการสืบค้น และเป็นการตรวจสอบความเพียงพอและความตรงของข้อมูล

2. การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) โดยการตรวจสอบข้อมูลด้านแหล่งเวลา ด้านแหล่งสถานที่ และด้านแหล่งบุคคล จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) โดยการซักถาม การสังเกตพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของคนในกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเชื่อถือได้ (valid and reliable)

- 2.1 การตรวจสอบด้านแหล่งเวลา ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์เรื่องเดียวกันในช่วงเวลาต่างกัน
- 2.2 การตรวจสอบข้อมูลด้านแหล่งสถานที่ ผู้วิจัยใช้การสังเกตและสัมภาษณ์ในเรื่องเดียวกันในสถานที่ต่างกัน
- 2.3 การตรวจสอบข้อมูลด้านแหล่งบุคคล ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลต่างๆที่เกี่ยวข้องกับทุกกลุ่ม ในเรื่องเดียวกัน

ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบทั้งสามด้านนี้ด้วยการสังเกตเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมโดยอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นแนวทางในการสังเกตเบื้องต้นเพื่อตรวจสอบว่า ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ณ เวลานั้นสอดคล้องกับข้อมูลจากการสังเกต ในอีกเวลาหนึ่งหรือไม่ โดยอาศัยการสังเกตหลายๆครั้ง ณ ช่วงเวลาต่างกัน ก่อนการสรุปผลข้อมูล วิธีการนี้ทำให้ผู้วิจัยต้องลงพื้นที่เป็นระยะเวลายาวต่อเนื่องกัน และผู้วิจัยใช้เทคนิค การเข้าร่วมกิจกรรมในช่วงจังหวะเวลาที่ต่างกัน วิธีการตรวจสอบข้อมูลจึงมีทั้ง วิธีการที่ผู้วิจัยสังเกตก่อนแล้วนำประเด็นที่น่าสนใจมาเป็นประเด็นคำถามเพื่อศึกษาต่อไป กับวิธีการที่นำประเด็นที่น่าสนใจจากการสัมภาษณ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ มาเป็นแนวทางในการสังเกต

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ไปพร้อมๆกับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยนำข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์มาทำการวิเคราะห์ดังนี้

- 3.1 การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) จากเอกสารและข้อมูลที่ได้จากการบันทึกภาคสนามมาสังเคราะห์ แล้วนำเสนอในรูปแบบของการบรรยาย
- 3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 วิธี แล้วนำเสนอในรูปแบบของการบรรยาย

3.2.1 การวิเคราะห์แบบอุปนัย (analysis induction) คือ การตีความสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น เมื่อนักวิจัยได้เห็นรูปธรรมหรือเหตุการณ์หลายๆเหตุการณ์แล้วก็สร้างข้อสรุป ซึ่งเรียกว่า สมมติฐานชั่วคราว ถ้าหากได้รับการยืนยันจากการรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมหรือการทำอะไรบางอย่างเพื่อพิสูจน์สมมติฐานแล้วก็จะถือว่าเป็นการสรุปซึ่งมีความเป็นนามธรรม

3.2.2 การวิเคราะห์โดยการจำแนกข้อมูล (typological analysis) คือ การจำแนกข้อมูลเป็นชนิดๆ ทั้งโดยวิธีใช้แนวทฤษฎีและแบบไม่ใช้ทฤษฎี โดยนำข้อมูลมาจำแนก การกระทำ กิจกรรม ความหมาย ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมและสภาพสังคม

3.2.3 การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (constant comparison) คือ การใช้วิธีการเปรียบเทียบโดยการนำข้อมูลมาเปรียบเทียบเป็นปรากฏการณ์

การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยสรุปข้อมูลที่รวบรวมได้จากการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนา และการนำเสนอข้อมูล ในภาพรวมจากเหตุการณ์ต่างๆที่รวบรวมมาได้ตามลักษณะของการอุปนัย แล้วนำเสนอข้อมูลโดยใช้วิธีการบรรยาย ประกอบการยกคำพูด (quote) ที่ได้จากผู้ให้ข้อมูล

จากการลงพื้นที่กรณีศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนบ้านสามขา จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลในขอบเขตต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เช่น ประวัติความเป็นมา สภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจสังคม การศึกษา การคมนาคม ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน
2. เดิมชาวบ้านสามารถหาข้อมูล ข่าวสารได้จากไหน เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ ครู หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุฯลฯ
3. ปัจจุบันข้อมูลข่าวสารได้จากไหนบ้าง เช่น ครู หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ
4. ความรู้ต่างๆ ได้มาจากใคร เรื่องอะไรบ้าง
5. วิธีการเรียนรู้ เรียนมาจากไหน เช่น พระ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครู อ่านหนังสือ ทดลองปฏิบัติ ลองผิดลองถูก เรียนรู้ด้วยตนเอง ฯลฯ

6. เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่เข้ามาในชุมชนมีใครใช้บ้าง ผู้ที่ใช้ เหตุใดจึงตัดสินใจใช้ และใช้เนื้อหาในด้านใดบ้าง ผู้ที่ไม่ใช้ ไม่ใช้เพราะเหตุใด
7. เมื่อเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเข้ามาในชุมชนแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงอะไรไปบ้าง
8. ผลกระทบจากการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเป็นอย่างไร ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ
9. ข้อเสนอแนะ

ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ พูดคุย สอบถามแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา การเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในชุมชนของผู้วิจัย และศึกษาจากข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องของชุมชน